

яна в декількох сферах одночасно: сімейній, виробничій і нерідко – громадській.

1. *Галустьян Ю. М.* Деякі аспекти ґендерної ідентифікації і соціалізації особистості / Ю. М. Галустьян // Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 11–16. 2. *Горностай П. П.* Ґендерний розвиток та ґендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації / П. П. Горностай // Ґендерні студії: освітні перспективи (навч.-метод. матеріали). – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – 360 с. 3. Динамика гендерных стереотипов и их влияние на профессиональную самореализацию личности [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: <http://www.gender.ra/gloss.htm>. 4. *Качан Л.*

Ґендерна рівність і суспільний прогрес або чи стануть сучасні попелюшки принцессами [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://info.rehab.org.ua/russian/periodyka/sots_zaxust/number_3/. 5. Основні тенденції та особливості етноісторичного розвитку Запорізького Приазов'я / М. В. Крилов, О. С. Арабаджи // Етносоціальне буття народів Запорізького Приазов'я в геокультурному контексті. Монографія / за заг. ред. Аносова І. П., Афанасьєвої Л. В., Крилова М. В., Пригаро М. В. – Запоріжжя: Обласна державна адміністрація; Мелітополь: МДПУ; Сімферополь: Таврія, 2005. – С. 45–57. 6. Проблеми ґендерної нерівності в Україні залишаються актуальними [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступа: <http://feminist.org.ua/news/s8/example/index.php?id=183>.

Ірина Грабовська

Феміністська теорія та практика, жіночі студії і ґендеристика як складові цивілізаційного поступу України

Аналізується цивілізаційний поступ українства в ґендерному аспекті та його відображення у феміністичних теоріях та практиках. Дається соціо-філософський зріз процесу становлення ґендерно збалансованого суспільства в Україні.

Civilization's development of the Ukrainians in its gender aspect and reflection in feminist theories and practices is investigated as well as socio-philosophical analysis of the becoming of gender-balanced society in Ukraine is done in the article.

Перш ніж говорити про позитивні кроки на шляху цивілізаційного поступу сучасної України, варто наголосити, що лише європейський вибір є таким, який здатен забезпечити її майбутнє у колі розвинених держав світу. «Разом з моїми однодумцями я пропоную і підтримую доктрину українського світу. Це означає інтеграцію до європейського простору, – стверджує В. Наливайченко. – Це означає докорінне оновлення життя в нашій країні. Це означає встановлення економічних правил, за допомогою яких буде створено робочі місця, підтримано малий і середній бізнес, залучено зовнішні і внутрішні інвестиції, не боячись корупції. Це означає повну реформу медичної галузі й соціальної сфери, щоб до людей ставилися не як до бидла, а як до головної цінності держави. Це означає очищення України від всього совкового мотлоху, який через нестачу волі не вдалося відкинути нашим попереднім лідерам. Це і означає український світ, який завжди стоятиме проти будь-яких неоімперських концепцій» [11].

Для незалежної України «...лише послідовний рух до непорушних демократичних стандартів управління державою і життям суспільства, до свободи особистості й захисту громадянських прав, до справедливого судочинства, до прозорих і вільних правил економічного життя є безальтернативною формулою національного, політичного та економічного відродження і оновлення» [11].

Сьогодні тим, хто всерйоз замислюється над геополітичним вибором України, варто зрозуміти, що «ринок Європейського Союзу – це ринок півмільярда людей планети, які живуть в достатку, це ринок передових технологій, найбільших у світі внутрішніх інвестицій і стабільних економічних стандартів, які стимулюють конкуренцію і прогрес. Ринок «євразійського простору» – це примара, його не існує. Бо на його місці – майже сто мільйонів населення, переважна більшість якого перебуває за межею бідності, із застарілою інфраструктурою радянського типу, тотальною корупцією, несправедливим судочинством і авторитарними стандартами, за якими «сильніший керує всім та всіма» [11].

Упродовж своєї історії Україна сприймала чимало впливів як із Заходу, так і зі Сходу. Та тільки там виникало щось унікальне, вартісне, зрештою, всесвітньо значиме, де активно долучався внутрішній креативний елемент, а не відбувалася проста більш-менш адекватна початковому задумові адапта-

ція чужих теорій до місцевих реалій. Так було з українським бароко, так сьогодні буде і має бути з філософією рівності та рівноправності жінок і чоловіків в Україні. У цій розвідці йдеться про адаптацію західних теорій та практики фемінізму до українських реалій.

Історія становлення та розвитку ґендерних досліджень на терені України протікала на очах покоління 90-х рр. XX – початку XXI ст. В період горбачовської перебудови до соціогуманітарної наукової сфери Радянського Союзу починають активно проникати новітні західні концепції, формуються напрямки гуманітарних досліджень, які були принципово неприйнятні в радянській науці. До таких належать і жіночі студії, ґендерні та феміністичні дослідження. Досить швидко вони стали тими науковими розробками, які ввели наукові гуманітарні студії України в контекст світової науки в 90-х роках XX ст. Процес йшов на фоні активного спротиву з боку ортодоксально налаштованих науковців, орієнтованих на вже усталені теми та проблеми. Теоретичним гуманітарним українським проривом у 90-х роках стали дослідження таких науковців, як С. Павличко, О. Забужко, Н. Зборовська, В. Агєєва, Т. Гундорова, І. Жерьобкіна, які, використовуючи феміністську та ґендерну методологію, змогли по-новому проінтерпретувати деякі феномени української культури та життя, насамперед, через вивчення матеріалу з галузі філології, літературознавства та філософії. Щодо соціальної теорії, то тут ґендерні студії розвивались, зокрема, у напрямку напрацювання теоретичних підходів до розуміння постколоніальної української реальності [3].

На сьогодні в українському феміністичному та ґендерному дискурсі розроблено концептуальне бачення місця України у світовому емансипаційному процесі. Специфіка вітчизняного досвіду становлення постколоніальної ґендерної демократії розробляється в роботах українських вчених, зокрема, Т. Власової, О. Власової, І. Грабовської, І. та С. Жерьобкіних, О. Забужко, Л. Кобелянської, Т. Мельник, М. Скорик, Т. Талько, Н. Чухим та ін.

На спеціальну увагу заслуговує внесок представниць жіночого руху у світовий емансипаційний процес та становлення громадянського суспільства в Україні, а також потенціал українського жіноцтва та його вплив на становлення реального суспільства паритетної демократії в Україні. Потребує вивчення і внесок українських науковців-ґенде-

ристів у розвиток концепції ґендерної демократії. Цікавими є аналітичні дослідження узгодження прав людини у ґендерному вимірі з українськими реаліями. Ґендерна рівність як умова побудови розвиненого демократичного суспільства та правової держави європейського типу на українських теренах – ще один перспективний напрямок, що знайшов відображення у соціогуманітарному дискурсі сучасних ґендерних дослідниць. Важливе значення набувають сьогодні і роботи, що розглядають ґендерні впливи на становлення громадянського суспільства, виявляють специфіку українського досвіду становлення модерної політичної нації та його значення в загальноєвропейському контексті.

На особливу увагу заслуговує і аналіз персоналісного внеску українських діячок у світовий цивілізаційний процес, зокрема, у вимірі боротьби за права людини як принципу існування сучасного цивілізованого демократичного розвиненого суспільства та держави. В контексті цього аналізу необхідне поглиблене вивчення діяльності таких видатних особистостей, як С. Русова, М. Рудницька, З. Мірна, О. Теліга та інших, а також таких теоретиків із української діаспори, як М. Богачевська-Хомяк, М. Рубчак.

Українки поєднали у своїй практиці ідеї національного визволення із жіночим питанням, ввівши вперше в західноєвропейську теорію фемінізму національне питання. Проблема співвідношення націоналізму та фемінізму, які, за формулою М. Богачевської-Хомяк в українському варіанті є «двома монетами одного вжитку» та значення цього теоретичного внеску українських дослідниць у розвиток світової емансипаційної та егалітаристської теорії теж займає важливе місце у колі феміністичних та ґендерних досліджень, а також студій з жіночої історії, які сьогодні активно розвиваються в Україні. Зокрема, у цьому напрямку плідно працює група дослідниць жіночої історії, очолювана О. Кісь. Маємо цікавий доробок з історії жіночої емансипації та жіночого досвіду часів сталінізму. На увагу заслуговують історичні розвідки М. Вороніної [2], О. Кісь [6], К. Кобченко [7], Н. Нагорної [10], О. Лабур [8], О. Стяжкіної [12].

Непересічного значення у процесі формування ґендерно збалансованої держави набувають активні суб'єкти втілення цієї ідеї в життя. Зрештою, все залежить від особистості, її активної громадянської позиції, світоглядних настанов та здатності до втілення в життя запланованого. Звичайно, в процесі становлення такого суспільства не можна не рахуватися зі специфікою самої наявної на даний момент соціальної структури конкретного соціуму. При цьому варто пам'ятати, що «традиційно демократизація розглядається через встановлення і розвиток відповідних інститутів. Жінки, які складають половину населення, значно менше включені у формальні політичні інститути, оскільки зайняті домашнім господарством та дітьми. «Акцент на державні інститути в роботах вчених, які займаються проблемами демократизації, – відмічає Е. Тікнер, – може ігнорувати участь в політиці жінок, які знаходяться поза формальними політичними каналами». Якщо продовжити цю думку, то виникає питання, чи можливий успіх демократії в тій чи іншій країні, з одного боку, без включення у формальні інститути жінок (тобто половини населення), з іншої – чи достатні формальні інститути для розвитку і становлення демократії, чи необхідні ще й неформальні, зокрема і ті, в які залучені жінки?» [1, с. 14].

Сьогодні вже стало очевидним, що демократизація українського суспільства шляхом залучення до сфери прийняття відповідальних рішень представників обох ста-

тей є процесом незбалансованим саме через існування ґендерних розривів у багатьох сферах життя, а не лише в політиці [5]. Роздумуючи над соціокультурними витоками ґендерної специфіки української спільноти, чимало авторів приходять до висновку, що історичні реалії та особливості традиційності українців значною мірою і дотепер впливають на певну «несучасність», «недоєвропейськість» української нації, зокрема і в плані формування ґендерної демократії [5].

Важко не погодитись із тими дослідниками, які вказують на неприпустимість прямого запозичення, перенесення на національний ґрунт ідей та концепцій, народжених в чужому культурному середовищі. Неадекватність, що виникає внаслідок інкорпорації чужої традиції та досвіду, неуважності до «національного суб'єктивізму» (І. Дзюба), породжує нежиттєздатне або ж мало життєздатне утворення, здатне не лише вмерти в чужорідному середовищі, але і зашкодити, заглушити паростки того живого автентичного, які народжуються із потреб часу та умов розвитку певної спільноти. Мова не йде про відкидання всього чужого та винахід лише і завжди власного велосипеду. Навпаки, йдеться про адаптацію чужих ідей та концепцій до реалій національного соціального суб'єкту. Це питання впирається у ще глибніше: чи може взагалі існувати процес прямої пересадки теорії на чужий ґрунт? Вочевидь варто погодитись із думкою про те, що «кожний народ, навіть кожний дослідник, свідомо/несвідомо коректує/приспосовує чуже надбання до своїх власних потреб. Приспосовування починається з вибору певної філософії із безлічі наявних. Далі коректура може йти багатьма шляхами» [9, с. 77–78]. І далі: «Неможливо виховати національний світогляд чи створити національну організацію виключно на запозичених теоріях, які не враховують сотні особливостей рідного народу» [9, с. 78]. При цьому «міркування про неможливість беззастережного використання чужих ідей стосуються не лише суспільних процесів, а й будь-якої галузі науки, мистецтва, життя загалом. Коли не робиться поправка на національний суб'єктивізм, тоді найліпші поради закордонних фахівців не спрацьовують на чужому для них ґрунті, як це трапляється в Україні з іноземними радниками» [9, с. 79].

Таким чином, при реалізації принципів сучасних ґендерних політик в Україні не лише бажано, але й необхідно мати серйозну аналітичну базу щодо можливості її втілення та перспектив, що у свою чергу вимагає глибоких наукових пошукувань. Фактично сьогодні ми можемо говорити про цивілізаційний вплив на Україну ґендерної теорії як одного із засобів через неї введення України в європейський контекст [4]. Розвиток усіх вище зазначених напрямків досліджень, вочевидь, дозволить виявити українську специфіку руху в спільну Європу.

1. Алексеева Т. А., Лебедева М. М. «Женщина-невидимка» в мировой политике: уроки для России. Предисловие к русскому изданию / Т. А. Алексеева, М. М. Лебедева // Тикнер Дж. Энн. Мировая политика с гендерных позиций. Проблемы и подходы эпохи, наступившей после «холодной войны» / пер. с англ. под ред. Д. И. Польвиного. – М.: Культурная революция, 2006. – С. 7–22. 2. Вороніна М. 8 Березня та більшовики в 1917–1924 рр. (геортологічне дослідження) / Марина Вороніна // Українознавчий альманах. – Вип. 6. – К.: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 75–79. 3. Грабовська І. Ґендерні та феміністичні студії в сучасній Україні: проблеми та перспективи / Ірина Грабовська // Гуманітарне знання на порозі ХХІ століття: [колективна брошура]. – К.: Стило, 2002. – С. 57–62. 4. Грабовська І. Європейськість України у ґендерному вимірі / Ірина Грабовська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: серія «Українознавство». – 2008. – Вип. 13. – С. 12–15. 5. Грабовська І. Досвід становлення суспільства паритетної демократії в сучасній Україні: досягнення, проблеми, перспективи / Ірина Грабовська // Збірник матеріалів науково-практичної конф. «Ґендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії» 27–29 квітня 2011 р. – Тернопіль. – К., 2011. – С. 25–28. 6. Кісь О. Пережити смерть, розказати неможливо: ґендерні

особливості жіночого досвіду Голодомору / Оксана Кісь // Українознавчий альманах. Вип. 6. – К.: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 101–107. 7. Кобченко К. Емансипація по-радянськи: жінки в фізичній культурі та спорті в СРСР у 1920–1930 рр. / Катерина Кобченко // Українознавчий альманах. – Випуск 4 (специвипуск): Гендерна освіта в Україні: досвід, проблеми, перспективи (на виконання Наказу МОН № 839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту»). – К.; Мелітополь, 2010. – С. 104–113. 8. Лабур О. *Femina sovetica in publico*: три документа про конфліктні практики суспільної активності жінок в Україні 1920–1930 рр. / Ольга Лабур // Українознавчий альманах. – Вип. 6. – К.: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 114–117. 9. Молчанова І. Особисте і загальне при складанні теорій / І. Молчанова //

Мандрівець. – № 6 (71), листопад-грудень 2007. – С. 68–81. 10. Нагорна Н. Соціальні виміри політики більшовиків щодо емансипації жінок у 1920-х роках (на матеріалах компартійних відділів для роботи серед робітниць і селянок УСРР) / Наталія Нагорна // Українознавчий альманах. Вип. 6. – К.: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 128–131. 11. Наливайченко В. Доктрина українського світу vs неоліберальні концепції / Валентин Наливайченко // Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/216782/>. 12. Стяжкіна О. «Ми жили»: жіночі історії окупації Східної України: підходи і робочі гіпотези до аналізу / Олена Стяжкіна // Українознавчий альманах. – Вип. 6. – К.: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 146–151.

Катерина Кобченко

Гендерні зміни в українському суспільстві в сер. ХІХ – на поч. ХХ ст. як складова європейських цивілізаційних процесів

У статті здійснено огляд основних форм розвитку жіночого руху в Україні, як Наддніпрянській, так і Західній, з середини ХІХ ст. до 1920-х рр. у контексті європейського жіночого руху.

An overview of the main forms of development of woman's movement in Ukraine, both under-Russian and under-Austrian, from the middle of the 19th century until 1920es in the context of European woman's movement is done in the article.

У середини ХІХ ст. в європейських країнах активізувався процес змін, які ми, з сьогоденної перспективи, називаємо гендерними, та які стосувалися зміни ролі жінок у більшості сфер життя та поступового здобуття ними рівних прав з чоловіками. Це були ті форми суспільної діяльності – від освіти, різних видів праці, передовсім, інтелектуальної та кваліфікованої, до громадської та політичної активності, – які раніше вважалися виключно «чоловічими» й такими, для яких в жінок не було ні здібностей, ні можливостей.

Отже, з середини ХІХ ст. в більшості країн Європи, США та деяких інших країнах європейського цивілізаційного типу, таких як Австралія, розпочалася поступова та мирна «гендерна революція», кульмінацією якої стало надання жінкам виборчого права та зрівняння їх, принаймні *de jure*, в усіх громадських та політичних правах з чоловіками, що відбулося в більшості згаданих вище країн до поч. 1920-х рр.

Ці процеси можна без перебільшення означити як цивілізаційні зміни, адже в їх результаті жіноцтво, тобто половина людства, отримало повноцінний доступ до суспільно-політичних практик та стало суб'єктом життєво важливих процесів в більшості галузей суспільної праці. Гадаємо, якби було можливим вирахувати частку внеску жіноцтва у науково-технологічний та суспільний процес людства в ХХ ст., такі дані були б дуже переконливими. Звичайно, в межах однієї статті неможливо навести широку характеристику процесів, які тривали понад півстоліття. Тому зазначимо основні тенденції, ключові віхи та здобутки таких цивілізаційних змін.

Серед об'єктивних причин та каталізаторів процесів жіночої емансипації слід назвати специфіку економічного розвитку капіталістичних країн, процес становлення громадянських суспільств, породжений буржуазними революціями в країнах Європи, а також прогрес наукових знань, особливо бурхливий розвиток природничих наук. Усе це в сукупності призводило до розширення сфер праці та потреби в нових кадрах у різних галузях прикладної та інтелектуальної діяльності, зайняти які могли та прагнули жінки.

Жіноцтво України – як Наддніпрянської, так і Західної – від початку брало участь у цих важливих змінах власної долі. Дослідниця українського жіночого руху Л. Смоляр відзначала, що «Жіночий рух України першої хвилі (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) розвивався значною мірою під впливом загальноєвропейського руху, однак

мав ще й свої окремі вияви та шляхи розвитку, визначені специфічним становищем української нації під чужим поневоленням» [4].

Згадані вище процеси гендерних змін відбувалися передовсім завдяки зростаючій активності самих жінок і набували форми як власне громадсько-політичних рухів за права жінок, так і їхньої участі у діяльності громадсько-політичних інституцій національного характеру спільно з чоловіками. Цю останню форму жіночої емансипації, особливо характерну для позбавленої державності України, дослідниця українського жіночого руху М. Богачевська-Хомяк означила як «прагматичний фемінізм» [1, с. 26–30].

«Освітній похід» жінок як перша форма жіночого руху. Із середини ХІХ ст. розпочинаються входження жінок до сфери освіти та наукової праці, раніше доступних тільки для чоловіків. Саме освітній рух жіноцтва у країнах Європи та США став однією з перших масових форм руху жінок за свої права. Отримання вищої чи спеціальної освіти стало важливою передумовою здобуття відповідної професійної кваліфікації, запорукою самостійного заробітку, який міг бути для жінки основою власного існування або внеском у сімейний бюджет. Він же відкривав шлях до фінансової самостійності жінок, а відтак вища освіта як початковий етап цього шляху, крім свого практичного значення, ставала також певним символом незалежності жінки.

Для розширення сфер застосування жіночої праці існували об'єктивні причини суспільного та економічного характеру, які викликали соціальні трансформації еліт, передовсім часткове розорення старої спадкової аристократії та посилення ролі буржуазії. Це робило самостійну працю запорукою існування як для багатьох чоловіків, так і жінок. При цьому інтелектуальна праця розглядалася в даному випадку як найбільш придатна для жіноцтва, а вища освіта була передумовою такої праці. Водночас проголошення буржуазних свобод не могло оминати й жіночого питання, а право на освіту в переліку свобод особистості було одним з ключових засад подальшої праці та суспільної діяльності.

Крім того, прагнення освіти було цілком легальною формою боротьби за права жінок, не пов'язаною напряму з політичними питаннями, що робило учасницями жіночого «освітнього руху» ширші кола представниць як різночинного, так і буржуазно-ліберального середовища. Крім того,